

V EBOLIJU UGASNILO ŽIVLJENJE DVEH MLADIH NADARJENIH UMETNIKOV

Erika Jazbar

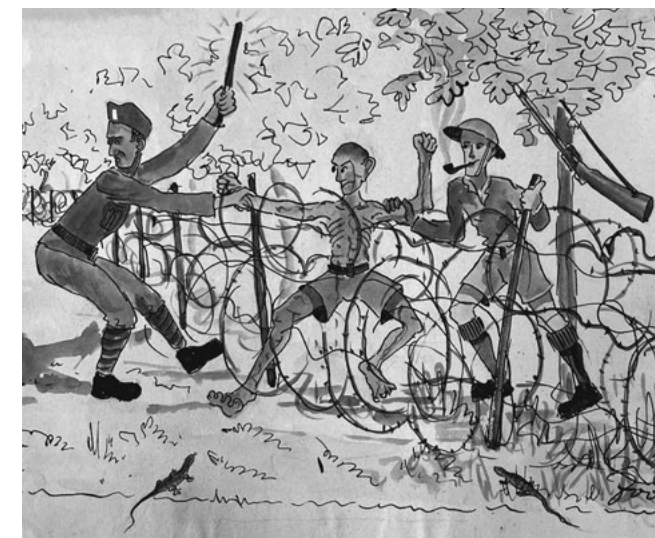
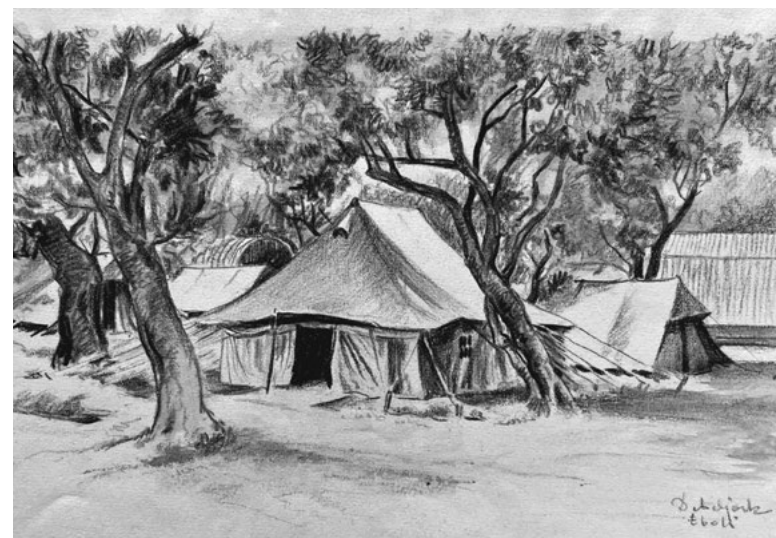
Ludvik Debeljak (1925–1946) in Zvonimir Žitnik (1922–1946)

Od Postojne do Ebolija

V množici Slovencev, ki so spomladi 1945 zapustili domovino in so morali na begunsko pot skozi *goriška vrata* v Furlanijo in naprej v Italijo, sta bila tudi mlada člana propagandne službe Slovenskega narodnega varnostnega zbora (SNVZ), poročnik Ludvik Debeljak (1925–1946), doma iz vasi z ribniškega konca, in podporočnik Zvonimir Žitnik (1922–1946), Ljubljčan iz mestnega središča. Bila sta ilustratorja, slikarja, grafika, urednika. Dne 21. aprila 1945 sta zapustila Postojno, kjer sta delovala v tamkajšnji izpostavi propagande in se napotila v Ajdovščino, od koder sta se v koloni vojakov in civilistov 30. aprila začela pomikati po Vipavski dolini v smeri Gorice, šla skozi posoško mesto do Moša (Mossa), v Villanovi pri Fari sta pričakala Angleže in prišla v Krmin (Cormons), kjer sta se njuni poti ločili. Debeljaka, ki je imel že več tednov visoko vročino, so pustili v tamkajšnji bolnišnici, za Žit-

nika se je pot nadaljevala po begunskih postajah vojakov najprej v taborišču Višek (Visco), kjer so bili za nekaj dni nastanjeni skupaj s civilisti, nato v sprejemnih centrih, ki so bili po državi urejeni za razorožene člane jugoslovanske vojske: za nekaj mesecev so jih zavezniki zadržali v Forliju, konec septembra 1945 so jih odpeljali v Eboli.

Ta kraj v južnem delu države v deželi Kampaniji, 80 kilometrov pod Neapljem in v pokrajini Salerno, se razteza ob vznožju hriba Montedoro in v dolini reke Sele. Danes šteje 37.000 prebivalcev, pred 80 leti jih je bilo za polovico manj. V Italiji Eboli odmeva zaradi romana *Cristo si è fermato a Eboli* (Kristus se je ustavil v Eboliju), ki ga je napisal slikar in časnika Carlo Levi (1902–1975). Izšel je leta 1945, v njem Levi opisuje svojo konfinacijo v času fašizma v deželi Bazilikata. V ospredju so obupne razmere zaostalosti, v katerih je takrat živelo prebivalstvo italijanskega Juga. Iz teksta



Taborišče v Eboliju v risbi Ludvika Debeljaka za revijo *Mi in svet*; motiv iz taborišča v risbi Zvonimirja Žitnika za list *Tse Tse* (Arhiv Studia slovenica, Zbirka gradiva Slovenske ljudske stranke, škatla 65)

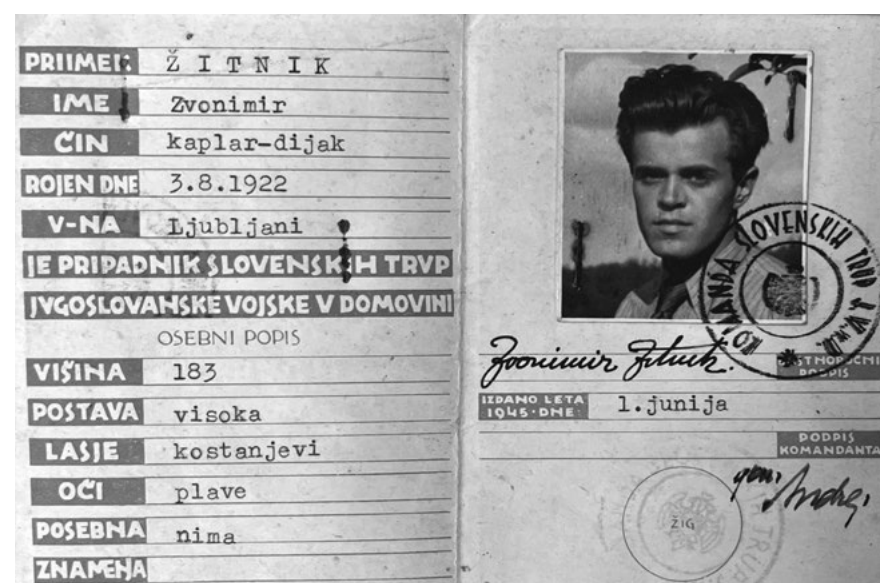
so pripravili tudi scenarij za istoimenski film, ki ga je leta 1979 režiral Francesco Rosi.

Leta 1945 so na območju nedaleč od mesta, ki so ga prej zasedali italijanski, po izkrcanju pri Salernu septembra 1943 pa zavezniški vojaki, uredili veliko taborišče, ki so ga upravljale britanske sile. Nastalo je za sprejem pripadnikov kraljeve jugoslovanske vojske in njihovih družin. Bilo je dotlej največje v Italiji, v njem naj bi bilo 20 tisoč razoroženih vojakov, večino

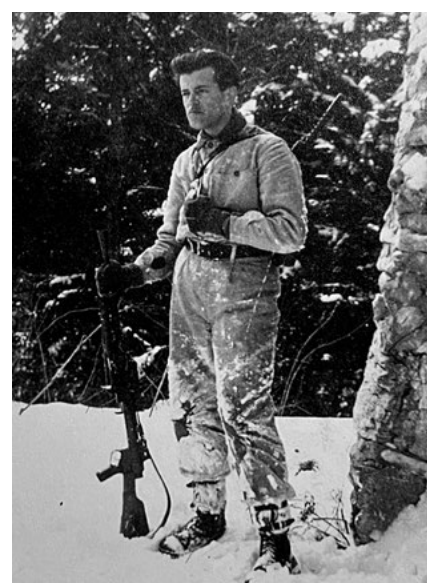
so predstavljali Srbi, med begunci je bilo tudi tri tisoč žensk in otrok. Med taboriščniki so se znašli tudi Slovenci, predvsem nekdanji pripadniki SNVZ in slovenski četniki. Taborišče je delovalo do sredine leta 1947.

Taborišče za vojake v Eboliju

V prvem *Zborniku Svobodne Slovenije*, ki je izšel v Argentini leta 1949, je objavljen nepodpisan članek z naslovom *Slovenski begunci* v ►



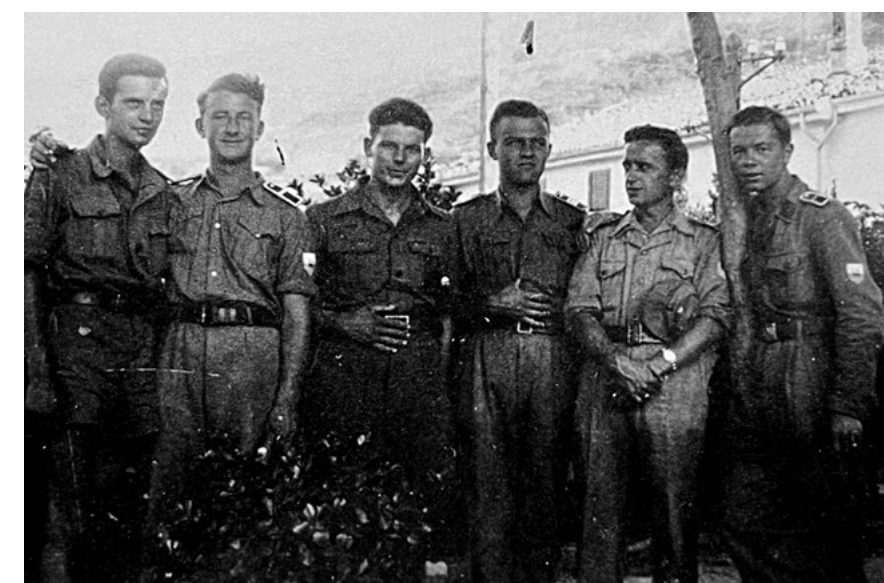
Žitnikova izkaznica Slovenske armade Jugoslovanske vojske v domovini št. 452 (Arhiv Studia slovenica, fond Zvonimirja Žitnika, mapa 1)



Zvone Žitnik podporočnik SNVZ (Aleš Nose, Domobranci, zdravo – Bog daj, Ljubljana 2017, str. 270)



Debeljakov avtoportret iz leta 1943 (Sodražskih 800, ur. Ludvik Mihelič, Ljubljana 2020, str. 835)



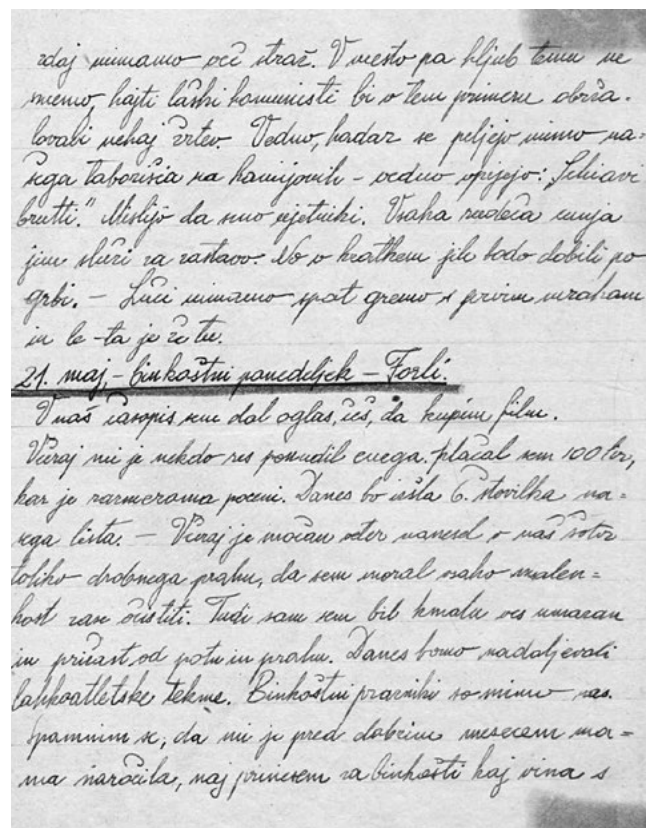
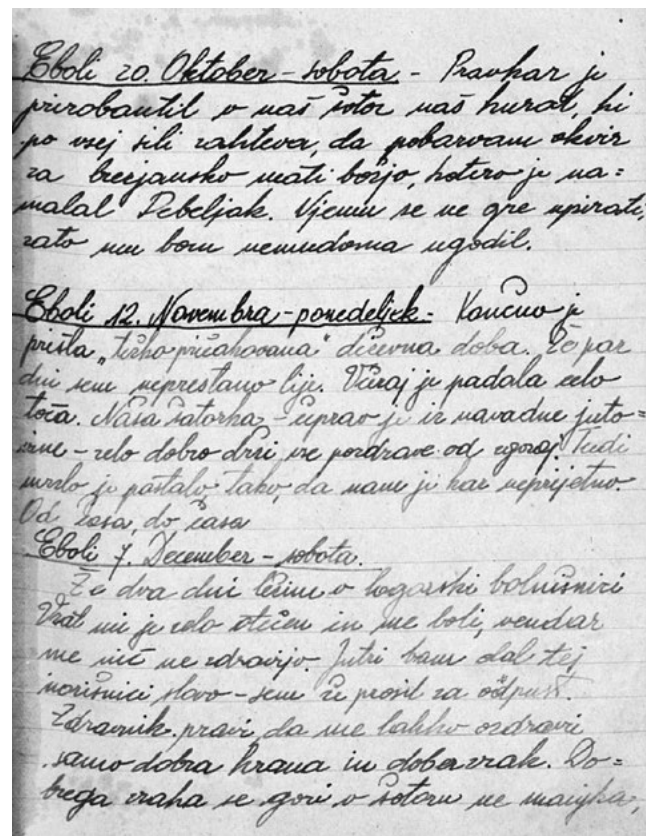
Tečajniki častniškega tečaja v Devinu pri Trstu 15. 8. 1944, Ludvik Debeljak je skrajno desno, naslonjen na drevo (Aleš Nose, Domobranci, zdravo – Bog daj, 2017, str. 273).



Dnevnik Zvoneta Žitnika: odlomka o begunstvu v Forliju in Eboli, naslovnica prvega dela dnevnika (Arhiv Studia slovenica, fond Zvonimirja Žitnika, mapa 1)

Eboli. Med drugim takole pravi: »Taborišče je bilo kakih 10 minut od mesta na ravnini, le Slovenci so bivali na gričku. Slovencev je bilo v Eboli kakih 700. Bivali so pod šotori, ki so bili pod oljkami, med šotori pa so bile speljane lepe stezice in poti kot v kakem parku. Imeli pa smo tudi nekaj barak iz pločevine; v eni je bila kantina, v drugi kapela, v tretji štab in četrtja je služila za predavanja. V kapeli je bila sv. maša vsak dan – imeli smo dva kurata: g. Kunstlja Ignacija in g. Robleka Petra. Ob nedeljah pa je bila sv. maša na prostem pred barakami. Nasproti barak so taborili Štajerci, na vrhu hrička domobranci, četniki pa na pobočju.«

Helena Jaklitsch v monografiji *Slovenski begunci v taboriščih v Italiji 1945–1949* (Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana 2018) takole piše: »Še pred prihodom glavnine so vse skupine v Eboli poslale svoje oglednike z namenom, da si novo taborišče ogledajo ter da jim pokažejo, kjer naj bi njihove skupine dobile svoj prostor. Prednost teh predhodnic je bila predvsem v tem, da so ob prihodu skupine njeni predstavniki že vedeli, kje bodo nastanjeni, kar je skrajšalo čas registracije in namestitve. Slo-



venska skupina je iz Forlija kot predhodnika poslala Janka Debeljaka, majorja primorskega domobranstva. Taborišče je bilo razdeljeno na

dva dela: spodnji del je bil postavljen na ravnini, drugi pa na hribu. Debeljak je ob pregledu taborišča kaj hitro ugotovil, da bodo imeli tisti, ki bodo nastanjeni v dolini, v deževnem času težave z vodo. Pri upravi je zaprosil ter dosegel, da so Slovencem dovolili zasesti prostor na vrhu grebena, ki se je razprostiral nad spodnjim delom taborišča, medtem ko so se ostali taboriščniki (večinoma so bili to srbski in črnogorski četniki ter nekaj hrvaških beguncev) odločili za nastanitev v ravninskem delu taborišča. Debeljakova odločitev se je izkazala za pravilno, še posebej ob številnih nalivih in nevihtah, ki so jih doživeli v Eboli.

V Eboli sta se Zvonimir Žitnik in Ludvik Debeljak po nekaj mesecih znova srečala. Takole je Žitnik napisal v svoj dnevnik 14. oktobra 1945: »S Hotimirjem (Hotimir ali Hote, s priimkom Gorazd, op. ur.) imava pripravljeno novo številko 'Rafala', v katerem je sodeloval tudi Ludvik Debeljak, ki se je pripeljal iz forlijske bolnišnice v naš logor. Je še vedno v bolnišnici. Revež ima tuberkulozo. Čudno, da na to nisem pomislil že takrat, ko smo ga bolnega pustili v Cormonški (krminski, op. ur.) bolnišnici. Takrat sem verjel, da ima močno influenco – ne pa jetiko. Ima že dve kaverni odprti in njegovo stanje je resno, kajti dobre zdravniške nege nima, niti ni za to primerne hrane. Škoda dečka, ko je tako sijajen risar.«

Žitnikov dnevnik, ki ga je pisal od pomladi 1944 do jeseni 1945, hrani arhiv Studia Slovenica v Kranju in je v digitalni obliki na voljo tudi na spletni strani Katoliškega inštituta v razdelku, ki je posvečen inštitutu Studia Slovenica, ki ga je do smrti vodil dr. Janez Arnež. Njemu ga je zaupal Žitnikov svak, ki je dnevnik prinesel iz Buenos Airesa. V prvem delu lahko Žitniku sledimo do začetka begunske poti, v drugem delu, cezuro med poglavjema je sam postavil, pa postane pisanje bolj neredno in se nadaljuje do decembra 1945. Pri obeh obdobjih gre za dragocene utrinke iz vojnih razmer na Primorskem, ki so manj v ospredju raziskovanja in zgodovinskih monografij, pa tudi o življenju v vojaških taboriščih po Italiji.

Presekano življenje mladih fantov

Negotovim razmeram navkljub, kljub skrbi za prihodnost, domače, tudi za zdravje sta mlada 23-letni Žitnik in 20-letni Debeljak tudi v taboriščih nadaljevala delo, ki sta ga prekinila v Postojni oz. v Ajdovščini. V nemogočih in težko predstavljenih razmerah sta sodelovala, soustvarjala, urejala številne slovenske tiskovine, ki so nastajale v begunstvu v Italiji in so bile dotiskane predvsem v Eboli. V begunski literaturi, dnevniških in spominskih zapisih najdemo o obeh mladih umetnikih več pričevanj, sopotniki omenjajo njuno risarsko spretnost pa tudi zavzetost in mladostno zagnanost.

V Eboli, ki je od domače zemlje oddaljen tisoč kilometrov, se je za obetavna fanta leta 1946 zaključila tuzemska življenjska pot. Zvonimir Žitnik je 10. junija utonil med kopanjem v tamkajšnjem namakalnem kanalu, Ludvik Debeljak je slab mesec kasneje, 6. julija 1946, shiral zaradi tuberkuloze, s katero se je boril že od začetka svoje begunske poti. Oba so pokopani na nemškem pokopališču pri sosednjem kraju Battipaglia. Ko so Nemci prekopali posmrtno ostanke svojih vojakov, so bila tudi jugoslovanska trupla odpeljana. V Barletti domnevno počivajo tudi posmrtni ostanki obeh mladih umetnikov. Občinski upravi iz Eboli in Battipaglie oz. njuni pokopališki službi dokumentov, ki bi pričevanja slovenskih beguncev potrdili, nista našli.

Debeljakova družina je ostala v Sloveniji, Žitnik pa je imel v begunstvu v Italiji tudi mamo Marijo in sestre Majdo in Jeleno, s katerimi si je dopisoval. Bile so najprej v taborišču za civiliste v Monigu, nato v Serviglianu, oče pa je ostal v Ljubljani. V Forliju je 30. julija 1945 tudi razmišljal, da bi oblekel civilne obleke in zbežal v Trst, kjer je živela teta po mamini strani. V dnevniku je takole zaupal: »Sklenil sem, da ostanem v vojaškem taborišču, čeprav je to velika žrtev. Lahko bi ušel in si v Trstu poiskal kakšno službo, s katero bi preživel mamo in sestre. Oče je ostal v Ljubljani. Prisiljen je delati v Jugoslovanski tiskarni, kjer komunisti tiskajo Ljudsko pravico. Tržaška teta Ana je bila že ►

pri nas v Ljubljani in je pisala mami v Monigo. Ostal bom torej v lagerju, ker sem kljub vsemu, ki nas tare, še vedno – idealist. Ostal bom, ker zaupam, slepo zaupam našemu generalu Andreju (Ivanu Prezlju, op. ur.). Vem in vidim, da smo tako rekoč zapisani žalostnemu koncu, toda dokler bo na našem generalštabu sedel Andrej, major, in oba kapetana, toliko časa bom vztrajal tudi sam.«

Pavle Borštnik o Žitnikovi smrti

O Žitnikovi tragični smrti piše Ljubljčan Pavle Borštnik, ki je deloval v vrstah slovenskih četnikov, po vojni je bil časnikar v ZDA. Z Žitnikom je delil begunsko pot do Ebolija, v taborišču pa skupno delo pri izdajanju listov, knjižic in drugih tiskovin. V Eboliju je Borštnik med drugim tiskal pesniško zbirko *Iz mojih temnih dni*.

V knjigi spominov *Moj čas* (Mladika, Trst 2016) najdemo dragocene opise razmer v taborišču v Eboliju, smrt nadarjenega slovenskega fanta pa takole opisuje: »Šli smo se kopat v namakalni kanal sredi polja pod taboriščem. Voda je tekla po njem kot nekakšna reka in na določenih razdaljah so stale zapornice, ki so jo zadrževale ali pa usmerjale v stranske kanale. Ob eni takih zapornic smo se 'utaborili'. Voda pa ni tekla čez njo. Zapornica je bila dvignjena od tal, ta-



Risbi Zvoneta Žitnika za list Tse Tse (Arhiv Studia slovenica, Zbirka gradiva Slovenske ljudske stranke, škatla 65)

ko da se je pred njo razvil močan tok, ki je vodo nosil pod njo na spodnjo stran kanala.

Z Zvonetom sva skočila v vodo nekaj deset metrov nad zapornico in priplaval sem do ploščadi, ki je služila kot mostiček preko kanala. Zvone je plaval za menoj. V vodi pa mu je odpovedala roka, na kateri je imel pred leti težko operacijo. Tok vode ga je potegnil pod zapornico in izvrget na drugi strani, vmes mu je, tako so kasneje ugotovili zdravniki, ob udarcu v zapornico zlomilo hrbet.

Nekako smo spustili tisto zapornico, da se je tok vode ustavil in pričel poplavljeni polje nad zapornico, pod njo pa smo mrzlično iskali Zvoneta in ga potegnili na suho. Že po nekaj minutah umetnega dihanja se je na ustnicah prikazala rožnata pena. Nadaljevali smo umetno dihanje in nekdo je odhitel nazaj v taborišče po pomoč. Prihiteli so Britanci z reševalnim jeepom in ga odpeljali.

Ob vrnitvi v taborišče nas je čakalo težko sporočilo: umrl je. Z njim so umrle tudi vse sanje in vsi načrti, katerim smo se vdajali, ko smo gledali v prihodnost, v kateri bomo nekje, kjerkoli že, izdajali slovenski časopis in nadaljevali delo, započeto v tistih neznosnih pločevinastih barakah v Eboliju. Vse to je z Zvonetovo smrtjo nepreklicno prešlo v sfero nemogočega.

Zvoneta smo pokopali na jugoslovanskem pokopališču pri Battipaglii. To je bil v resnici zadnji del pokopališča nemških vojakov, toda s časom je število naših naraslo, tako da bi lahko govorili o jugoslovanskem pokopališču. Kmalu po našem odhodu iz Italije so Nemci vse svoje vojake prekopali in odpeljali v Nemčijo, pokopališče v Battipaglii pa je bilo opuščeno. Italijani so prekopali vse jugoslovanske grobove in ostanke prepeljali na jugoslovansko pokopališče v Bariju na jadranski obali, kjer pa so pokopani po večini jugoslovanski partizani, ki so med vojno podlegli ranam v barijski bolnišnici, v katero so britanska vojaška letala proti koncu vojne redno dovažala ranjene partizane iz Jugoslavije.«

Janez Arnež je v reviji *Pogledi*, ki jo je urejal in izdajal, objavil tudi več izsekov iz Žitni-

kovega dnevnika. V prvem (št. 6–7, maj 1996) je takole pospremil objavljane: »Na binkoštni ponedeljek, 10. junija 1946, ga je pri kopanju zajel vrtnec in je utonil. Pogreb je bil 12. junija na vojaško pokopališče pri Battipaglii, pokrajina Salerno. Pokopal ga je vojaški duhovnik g. poročnik Peter Roblek. Med drugo svetovno vojno je končal srednjo šolo. Bil je zaprt v Ljubljani. Ko je bil 7. aprila 1944 izpuščen, se je odločil, da odide iz Ljubljane in je odšel h primorskim domobrancem. Začel je pisati nov dnevnik (pisal ga je že popreje v zaporih). Prvi del krije dobo od 7. aprila 1944 do 19. aprila 1945. Dnevnik je zanimiv prikaz osebnih doživetij, pogledov in čustev mladega fanta – idealista.

Bil je večil ilustrator, tehnični urednik listov. Očividno ga je tovrstno delo najbolj privlačevalo. Že med potjo iz Ajdovščine v Italijo je izdajal in ilustriral list. Ko so prišli v vojaško taborišče Eboli, se je popolnoma posvetil tiskarskemu delu.«

Ludvik Debeljak in skice Gorice

Ludvika Debeljaka sem prvič zasledila v poltedniku *Goriški list*, ki je izhajal v Gorici od maja 1944 do konca aprila 1945 in ga je urejal kasnejši filozof in profesor v Argentini Milan Komar (1921–2006). Podpisal je tri skice goriških znamenitosti, ki bogatijo članke o trgu Travniki, o goriškem gradu in o cerkvi Sv. Duha, ki domuje v grajskem naselju. Objavljene so bile v treh zaporednih številkah časopisa (27. in 31. maja ter 3. junija 1944), ki je začel izhajati 6. maja, torej nekaj tednov prej. V tistih poznapomladnih dneh je Ludvik Debeljak obiskal Gorico, v posoško mesto je verjetno prišel z vojakom SNVZ, ki so prišli iz Trsta v začetku maja. Z južne železniške postaje so korakali po Korzu in peli slovenske pesmi, kar je ostalo v spominu številnih Goričanov, vse do kasarne na Rimski ulici, v kateri so bili nastanjeni. »Pogled z Rimske ceste na Travniki je prav spretno narisal naš mladi slikar, ki nam odkriva svoje risarske zmožnosti,« pravi pisec članka *Travniki – srce Gorice*. Do jeseni je ►



Debeljakovi naslovnici časopisa *Straža ob Jadranu* 19. 12. 1944 in 27. 2. 1945 (SI AS 1902 Zbirka tiskov nasprotnikov NOB in tiskov politične sredine, škatla 12)

Debeljak verjetno ostal na goriško-tržaškem koncu, v poletju leta 1944 ga najdemo med slušatelji častniškega tečaja v Devinu pri Trstu, s svojimi skicami pa je opremil list *Straža ob Jadranu*, ki je do oktobra 1944 izhajal v Trstu. Ludvik Debeljak se je rodil v Vinicah, danes je zaselku ime Male Vinice, vasici na meji med današnjima občinama Sodražica in Ribnica, v hiši s pogledom na zvonik novoštiftarske cerkve Marije Vnebovzete. Osnovno šolo je obiskoval v Sodražici, že kot učenec je leta 1937 ilustriral glasilo podmladka Rdečega križa *Iz naše doline* in pisal vanj. V meščansko šolo je hodil v Ribnico, nakar se je vpisal na Tehniško srednjo šolo v Ljubljani. Njegove slike najdemo iz časa študentskih let v listih *Lučka*, *Rast*, *Vrtec*. Po splošnem prepričanju je bil talentiran fant, pričevanja pravijo, da je stalno risal.

V vojnih letih je najprej vstopil v vrste vaških straž, nato v SNVZ, dosegel je čin poročnika, bil pri propagandi in še naprej v glavnem le risal. Svoje ilustracije je objavljajl v propagandnih listih, v Postojni je z Zvonimirjem Žitnikom urejal ciklostilirani list *Straža ob Jadranu*, ki je od pomladi leta 1944 neredno izhajal v Trstu, oktobra istega leta pa se je preselil v Postojno in postal dnevnik. Izšlo je 70 števk. Članki so bili nepodpisani, v časopisu ni omembe urednika ali uprave, Debeljak pa se je pogosto podpisoval pod svoje skice, ki jih zasledimo v vsaki številki že od tržaškega obdobja lista, ki prinaša vesti od Postojne do Šempetra, z bojišč po Evropi, komentarje in ideološke članke, pa tudi satirične zapise v rubriki *Agencija Sovič*.

Leta 1944 je ilustriral tudi pesmarico *Domobranci pojemo*, ki je izšla v Trstu, pesmi je izbral in priredil A. Rohr. »V tej zbirki je zbranih nekaj najlepših naših slovenskih narodnih pesmi. Zapisane so tako, kakor jih pojo slovenski domobranci v Trstu,« piše v uvodu.

Risal je do zadnjega

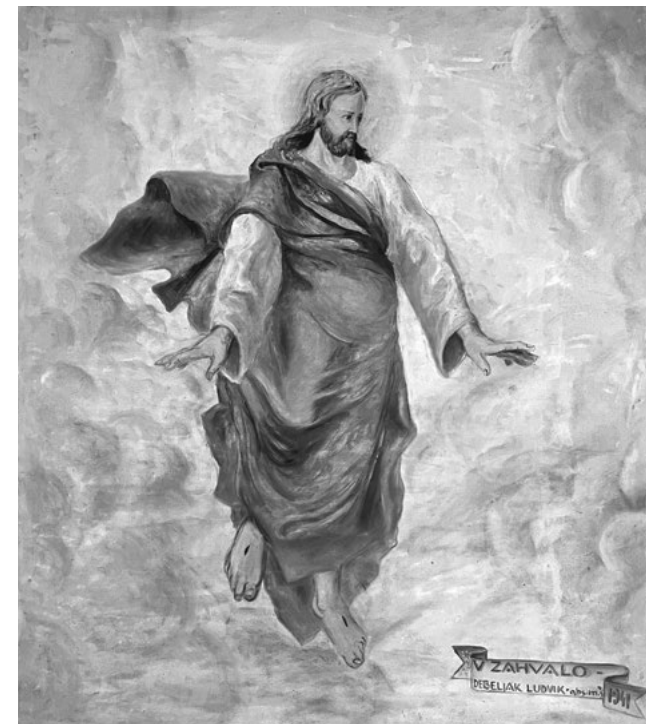
Ludvik Debeljak je svoje begunske dni od maja 1945 do julija 1946 preživel v glavnem po bolnišnicah od Krmina do Forlija in Eboli.

Do svojega zadnjega dne je risal, pa čeprav je zaradi tuberkuloze počasi hiral. Še marca 1946 je revija *Mi in svet* izšla z njegovo naslovnico. Njegove risbe in skice najdemo v domala vsaki številki, tako kot v drugih listih in knjižicah, ki so nastajali v Italiji.

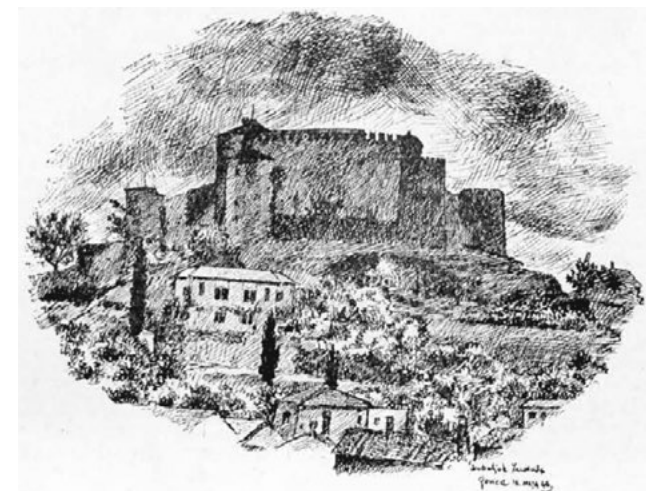
V Eboliju je leta 1945 izšla knjižica na 22 straneh *Rdeča kapica ali rdeči volk iz Rusije: kakor hočete*, ki jo je Debeljak ilustriral in tudi napisal oz. »priredil za sedanjí čas«, kot piše na naslovnici, ki nosi datum »Eboli, 28. oktober 1945«. Gre za priredbo znanega teksta z nekaterimi junaki, ki so bili protagonisti tedanjega časa. Glavni junak je kralj Peter, ki živi v Londonu in zamudi obisk pri stari materi Jugoslaviji. Pravljičica med drugim takole pravi: »Kralj mladič, nič hudega sluteč, se je pustil odpeljati pred mikrofonski londonskega radia, kjer je 'trgal rožice' za Tita. Medtem ko se je kralj mudil z mikrofonom, je pa volk brž tekel do Jugoslavije na Balkanu. Mati Jugoslavija je še vsa bolna od udarcev, ki so jih ji zadali okupatorji, ležala na postelji. Volk stopi v sobo: 'Smrt fašizmu, mati!' Napol slepa in uničena Jugoslavija ga vpraša: 'Kdo pa si ti?' 'Kaj me ne poznaš? Jaz sem tvoj kralj!' ji odgovori volk.« Staro Jugoslavijo volk požre, srečni razplet pa prinese ameriški predsednik Truman – lovec z atomsko bombo.

Žitnik je 20. oktobra 1945 v Eboliju zabeležil Debeljakovo tudi bolj slikarsko delo, takole je napisal v dnevnik: »Pravkar je prirobantil v naš šotor naš kurat, ki po vsej sili zahteva, da pobarvam okvir za brezjansko Mati božjo, katero je namalal Debeljak. Njemu se ne gre upirati, zato mu bom nemudoma ugodil.«

V reviji *Mi in svet* (št. 12–13, julij–avgust 1946, hranijo jo v arhivu *Studia Slovenica*), ki so jo tiskali v Eboliju in pri kateri je Debeljak redno sodeloval, so mu ob smrti posvetili nepodpisan spominski članek z naslovom *Ludviku*. Med drugim takole piše: »Ah, Ribnica s svojo suho robo, s soncem, s travniki, s cvetjem, mar čutiš bolest ... Sijalo je sonce, ko si se, Ludvik, s smehljajem na ustnah poslovil od domačih. Pogledal si rodno hišo, polja, gozdove in šel ... Srce se Ti je stisnilo, zajokala Ti je ►



Kristusov vnebohod je Debeljak naslikal kot 16-letni fant po opravljeni meščanski šoli leta 1941. (Last družine Debeljak)



Debeljakovi risbi goriškega gradu in Travnika v poltedniku *Goriški list* 31. in 27. 5. 1944 (Digitalna knjižnica Slovenije)



Naslovnica knjižice, ki jo je Debeljak napisal in opremil v Eboliju (Digitalna knjižnica Slovenije).

duša, obrnil bi se rad nazaj, se vrgel na slovensko zemljo in jo poljubljaj ... A klicala Te je dolžnost in Ti si se ji odzval! Boril si se, kužne klice so Ti zastrupile telo. Odnehal nisi, kajti v mislih Ti je kljuvalo: Dokler ni rodna zemlja svobodna! Zapustil si domovino, da bi ji prinesel svobodo. To je bila Tvoja največja želja, a Bog je hotel drugače. Ubog, izsušen si držal barve v tresoči roki in risal. Vso bolelost, vse hrepenenje in neizmerno ljubezen si položil v svoja zadnja dela. /.../ Trpel si zadnje dni svojega življenja ... Ni bilo matere ob Tvoji strani, ne očeta, ne bratov in sestra. Čisto sam si odšel! Pokopali smo Te nekje v tujini.«

V junijski številki revije pa lahko preberemo spominski zapis *Zvonetu*, ki so ga posvetili Zvonetu Žitniku, pobudniku in souredniku lista skupaj z Hotimirjem Gorazdom. Med drugim piše, da je prišlo zaradi smrti v »naši tehniki« do velike zamude pri izdaji junijske številke.

Zvonimir Žitnik in dnevnik o vojni na Primorskem

Ljubljancana Zvonimirja Žitnika sem spoznala ob prebiranju njegovega dnevnika vojnih dni, ki ga je pisal od izpustitve iz ljubljanskih zaporov 7. aprila 1944 do opisov življenja v tabori-

šču v Eboliju decembra 1945. Od leta 2022 je, kot rečeno, digitaliziran in dostopen na spletni strani Katoliškega inštituta. Po izpustitvi iz zapora je Žitnik vstopil v vrste SNVZ. Pot ga je vodila najprej v Trst, kamor se je z vlakom peljal z Janezom Arnežem (1923–2021) in prof. Karlom Rakovcem (1917–1988), ki sta na Primorskem delovala na kulturnem in šolskem področju, po vojni pa v begunstvu v ZDA oz. v Argentini. Vojne razmere ob prihodu v mesto v zalivu Žitnik takole opisuje: »Tudi če bi prišel iz vsemirja v Trst, bi takoj vedel, da je na svetu vojna. Brezštevilne uniforme, dvojno ali celo trojno jezični napisi ter vojaško barvana to-vorna vozila po cestah bi mi to povedala.«

Žitnik je bil v Trstu nastanjen v vojašnici v še danes najbolj slovenskem mestnem rajonu Sv. Ivan, dodelili so ga osmi četi SNVZ, sledilo je urjenje vojakov, prve žrtve, bombardiranje zavezniških letal 10. junija 1944, ki je v Trstu ubilo 463 ljudi, 800 ranjenih so sprejeli v bolnišnico, 1500 je bilo ranjenih. »Trst je gorel na več mestih. Največji požar je divjal v rafinerijah bencina, gost, črn steber dima je zavil vse mesto. Pozneje smo zvedeli, da so ta dim videli tudi v Ljubljani in celo nad Maribor je priplaval. V luki je ležal postrani srednje velik parnik – potopljen. Tudi v Barkovljah sem opazil par požarov. 'Radoveden sem, kaj je z našo vojašnico,' je dejal poročnik Jakoš, 'mogoče bomo danes spali po grmovju.' Toda v dolino, kjer je stala vojašnica Sv. Ivana, ni padla nobena bomba,« je napisal Žitnik.

Dva tedna kasneje je bil premeščen v propagandno pisarno v Postojno, kjer je ostal mesec dni, tam so izdajali list *Mi gremo naprej!*, sledilo je daljše zdravljenje v Ljubljani z operacijo vratu, ki mu je tudi kasneje povzročal težave. V Postojno se je vrnil januarja 1945, bil je dodeljen stražarskim točkam in nemočno gledal, kako se osma četa v Postojni krči zaradi bega vojakov. »Primorci imajo ravno toliko zavednosti v sebi, kot ima na primer prašič smisla za čistočo. Uhajali so s stražarskih mest z orožjem ali brez njega,« piše v dnevniku, v nadaljevanju opisuje tudi aprilsko zavezniško bombardira-

nje Postojne.

Z Ludvikom Debeljakom, ki je že deloval v Postojni, se skupna pot pri propagandi začne konec februarja 1945. Takole opisuje njuno delo: »Tiskal sem naš dnevni časopis: Straža ob Jadranu, ki je imel velik uspeh. V kratkem je postal zelo popularen. Ljudem je posebno uga-jala zadnja stran, kjer smo pod Agencijo Sovi-č peglali Postojncane obojega spola do celo višje živine. Ker smo si včasih precej dovolili, so razni zainteresirani, kot župan Šeberle (Schöberl, op. ur.) in nekaj terencev, pričeli pi-hati Nemcem na ušesa fantastične izmišljotine in ti, namesto da bi jim povedali svoje, so jim gladko vse verjeli. Od takrat smo morali nositi Stražo v cenzuro na Adria komando, ki je bi-la nekaj nemški propagandni centrum za Jad. Prim. (Operacijsko cono Jadransko Primorje, op. ur.) in k Sicherheitskomandantu (varnostnemu komandantu, op. ur.), ki slovenskega jezika ni znal in si Straže tudi ni dal prevesti. Torej sama zafrkancija, ki nas je upraviče-no jezila. Malo pred Veliko nočjo (1. aprila, op. ur.) je Ludvik zbolel, zato sem Stražo sam izdajal. Na Veliki petek popoldne sem izdal zadnjo (70.) številko.«

Žitnik in Debeljak na skupno begunsko pot

Z Ludvikom sta 21. aprila zbrala svoje stvari in odšla z avtomobilom v Ajdovščino. »Sive megle se vlačijo vzdolž Nanosa vse do pod Čavna. Vipavska dolina je kot ogromen kotel, kjer se kuhajo in varijo megle. Droben dež prši in moči izprano glavno cesto v Ajdovščini. Ajdovščina je lepa. Lepa je vsa Vipavska, toda baš Ajdovščina je najlepši kraj v tej prelepi dolini. Ko sem se vozil prvič v Trst, se mi čudne kraške hiše niso dopadle. Zdaj pa jih drugače sodim. Hišice z nizko streho, porasle in obdane s svežim zelenjem, so v jutranjem soncu tako prikupne kot malokatera naših ljubljanskih. Vipavska, vinorodna Vipavska – moj medvojni dom,« pravi Žitnik v svojem dnevniku. Ko so ju 30. aprila prebudili sredi noči, sta morala zložiti vse na vozove, naslednje jutro pa sta v

dežju in z Ludvikom, ki je imel visoko vročino, začela begunsko pot skupaj z vojaki in civilisti, ki so bežali iz Vipavske doline.

»Zunaj je še vedno močno deževalo, ko sem pomagal Ludviku na voz, zmetal nekaj svojih in Ludvikovih nahrbtnikov na razne že precej prenapolnjene vozove in se postavil ob voz, kjer je v debel koc zavil ležal Ludvik. Krenili smo ob 10h dopoldne v najhujšem dežju. Kam, ni nihče vedel,« je zapisal v dnevnik 30. aprila 1945.

Kolona se je počasi premikala skozi Batuje, Dornberk, Volčjo Drago, Šempeter, prišla do Gorice. Med potjo so jih napadla partizanska letala, v mestu nanje streljajo fašisti, ob enajstih zvečer so prišli do Moša, furlanske vasi 6 km daleč od Gorice. Bolnega Debeljaka so 3. maja pustili v bolnišnici v Krminu ter krenili naprej do Viška, kjer so v nekdanjem fašističnem taborišču ostali do 9. maja skupaj s civilisti.

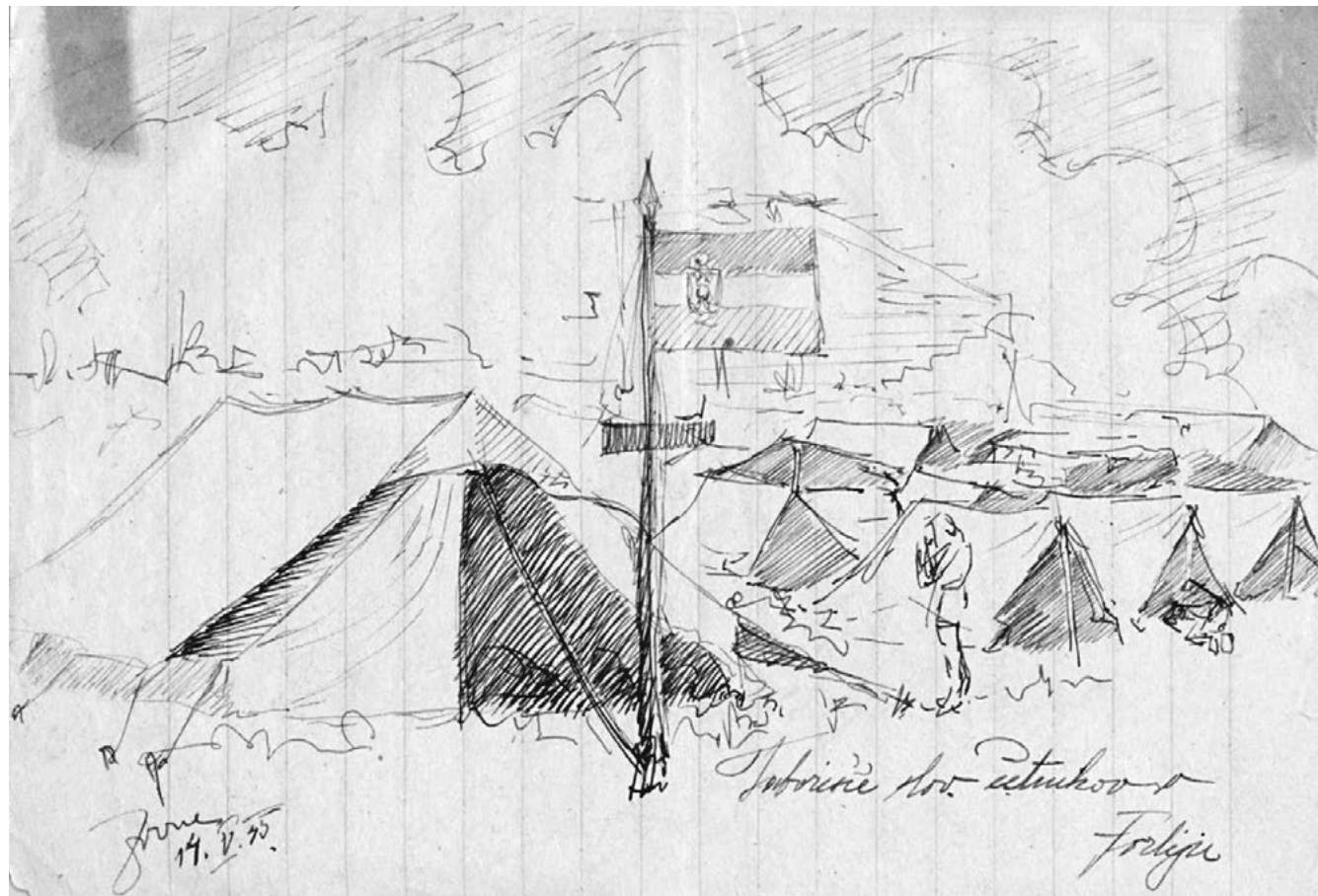
Višek, pot v Forli

Žitnikovi begunski poti bomo sledili z nekaterimi odlomki iz njegovega dnevnika, začeli bomo v Višku.

»6. maj – nedelja. Zjutraj smo navsezgodaj vstali in pripravili oltar za sv. mašo. Na par praznih vojaških zabojev smo postavili neko kovaško mizo, vse skupaj smo pregrnili z državno zastavo in oltar je bil tu. Svečniki so bile prazne, angleške konzervne škatle. K maši se je zbralo precej ljudi, ki so vneto prisostvovali. Potem smo oltar posodili hrvaški legiji, ki je bila 'ložirana' par barak naprej.«

»Včeraj (8. maja, op. ur.) je izšla 1. številka našega taboriščnega časopisa: 'Naš vestnik'. Tipkal in sestavil ga je nadporočnik Pušenjak (Bogdan, op. ur.). List smo stipkali v dveh izvodih.«

Desetega maja so jih odpeljali proti jugu. »Silno dolga avto kolona je z brzino 60–70 km ponesla 17000 ljudi preko razbitih in nanovo popravljenih mostov, preko razrvanih in zopet nasutih cest in preko ostankov bombardiranj. Naše zastave so plapolale v močnem vetru in ►



Taborišče v Forliju je Zvonec Žitnik skiciral v svojem dnevniku 14. 5. 1945. (Arhiv Studia slovenica, fond Zvonimirja Žitnika, mapa 1)

ljudje so nas začudeno gledali.«

V dnevnik je spet pisal na binkoštni ponedeljek, 21. maja, v vojaškem taborišču v Forliju. Med drugim je napovedal, da »bo tisti dan izšla 6. številka našega lista«. 3. junija je prejel prvo mamino pismo iz taborišča za civiliste v Monigu pri Trevisu.

»16. junij – sobota: Danes je izšla že 28. št. Jugoslovanskega vest. Pričel sem pripravljati risane smešnice, da bomo izdali naš list smešnic. – Mrak je že, vidim, da bom moral preje pričet s pisanjem.«

»30. junij: Zdaj sem postal urednik komičnega lista 'Tse-Tse'. Izdal sem že dve številki in zdaj pripravljam tretjo. Dela imam čez glavo. – Čudim se, da morem tako lahko prenašati to neverjetno usodo.«

»30. julij: Boli me, ko vidim, da so fantje nezadovoljni in da godrnjajo. Res je, dogodki preteklih dni so bili hudi za nas. Padec angl.

ministr. predsed. Churchilla nas je precej pretresel. Zmaga laburista se nam je zdela – naš konec. Lagerske race so se zelo namnožile. Bati smo se pričeli, da nas ne izroče Jugoslaviji. Danes, se mi zdi, se je cela stvar že malo polegla, toda nihče nam ni rekel, da ne bomo oziroma da bomo izročeni. Kljub dobrim oziroma premirjevalnim novicam smo osnovali trojke, ki se bodo v slučaju izročitve prebijale po Italiji do Primorske in nato do domačih gričev, kjer bomo osnovali ilegalne Petrove oddelke.«

»1. avgust: Včeraj zjutraj se je kapetanu Pušenjaku rodil sinček, danes pa mu je umrl in pravkar delajo štajerski četniki majhno krsto za mrlička.«

»13. september: Čez teden dni odpotujemo v južno Italijo, in sicer v mesto Eboli blizu Napolija. Logor bo 12 km dolg. Tam bomo vsi skupaj. In sicer slov. četniki, domobranci, dobrovoljci, Hrvati, in srbski četniki. Vsi smo

zdaj od Angležev priznana kraljeva vojska. V našem logoru sem se spoznal s Hotimirjem Gorazdom, ki je svoje dni risal v družinski Tednik. Postala sva prijatelja. Skupaj izdajava zabavni list z naslovom: 'Rafal'. Je sijajen risar, skratka izboren dečko.«

V taborišču v Eboliju

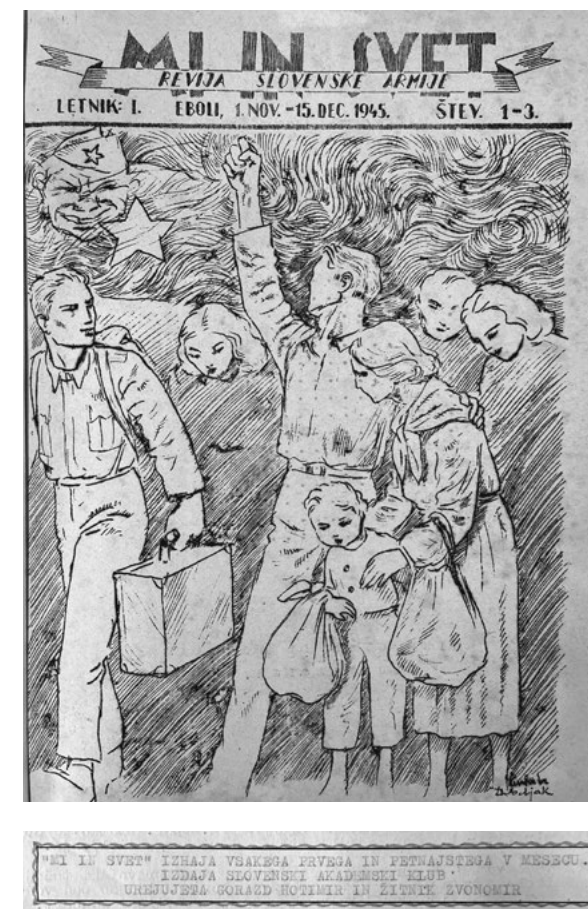
»Eboli – južna Italija – 28. septembra – petek.

Že dva dni logorujemo v novem velikem jugoslovanskem taborišču v Eboliju ca. 60 km južneje od Napolija. Dne 24. septembra ob 5h zjutraj smo odrinili iz Forlija preko Cesene do Riminija in sicer s kamijoni. Bilo nas je približno 1100. Naš transport je bil deveti po številu. Pred nami so namreč transportirali cesenske četnike. Danes pa je odrinil iz Forlija zadnji transport, to je jug. bolnišnica. Do Riminija so nas, kot sem že omenil, peljali s kamijoni, ki so jih šofirali Nemci. Komandant transpor-

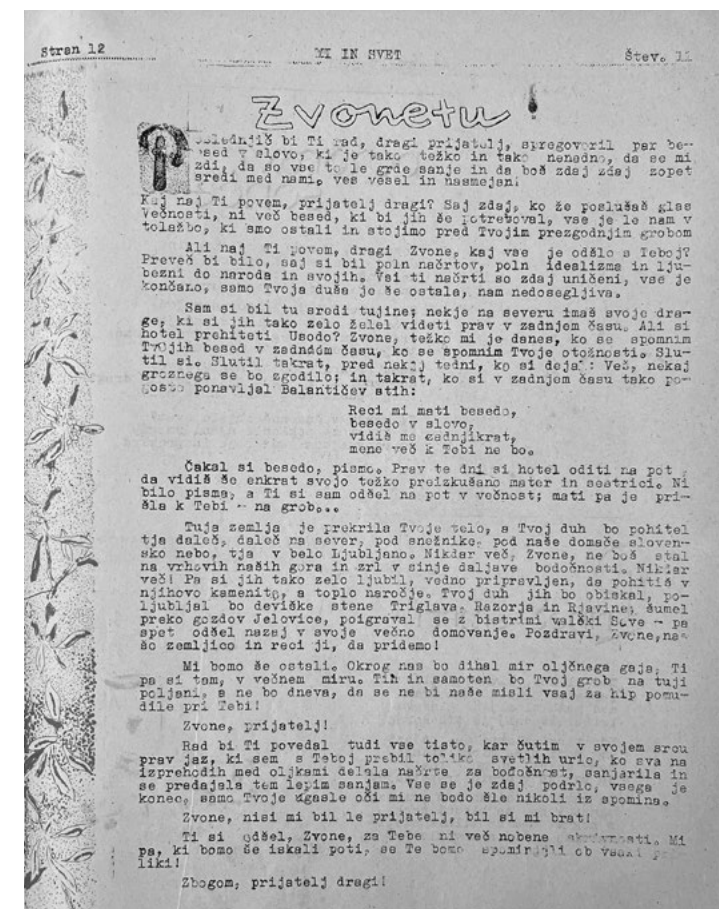
ta je bil neki nemški oberleutnant. Avtomobili so bili tudi nemški (Krupp). Med potjo smo srečali dolgo nemško avto kolono. Vsak avto je imel znamenji, po katerem si spoznal, da je avto nemški. Malo naprej od Cesene smo prekoračili slavno reko Rubikon, ob kateri je veliki Julij Cezar izrekel zgodovinske besede: 'Alea iacta est' in nato prekoračil reko s svojimi četami.

Avto je drvel naprej preko napol porušenih mostov, mimo do tal porušenih hiš, mimo zamazanih ljudi – Lahov, mimo vsega, kar je bilo pred par leti še celo in polno življenja, zdaj pa je samo še pusta in zapuščena – 'campagna italiana'. Na nekem zidu sem videl slabo prebarvan napis: Duce–duce–duce. Duceja že davno ni več med živimi, toda vsaka ped italijanske zemlje spominja nanj in bo spominjala še dolga, dolga leta.

Forlimpopoli, Colocapone, Cesena, Rimini.►



Revija Mi in svet: Debeljakova naslovnica, kolofon časopisa, spominski zapis ob Žitnikovi smrti (Arhiv Studia slovenica, Zbirka gradiva Slovenske ljudske stranke, škatla 65)



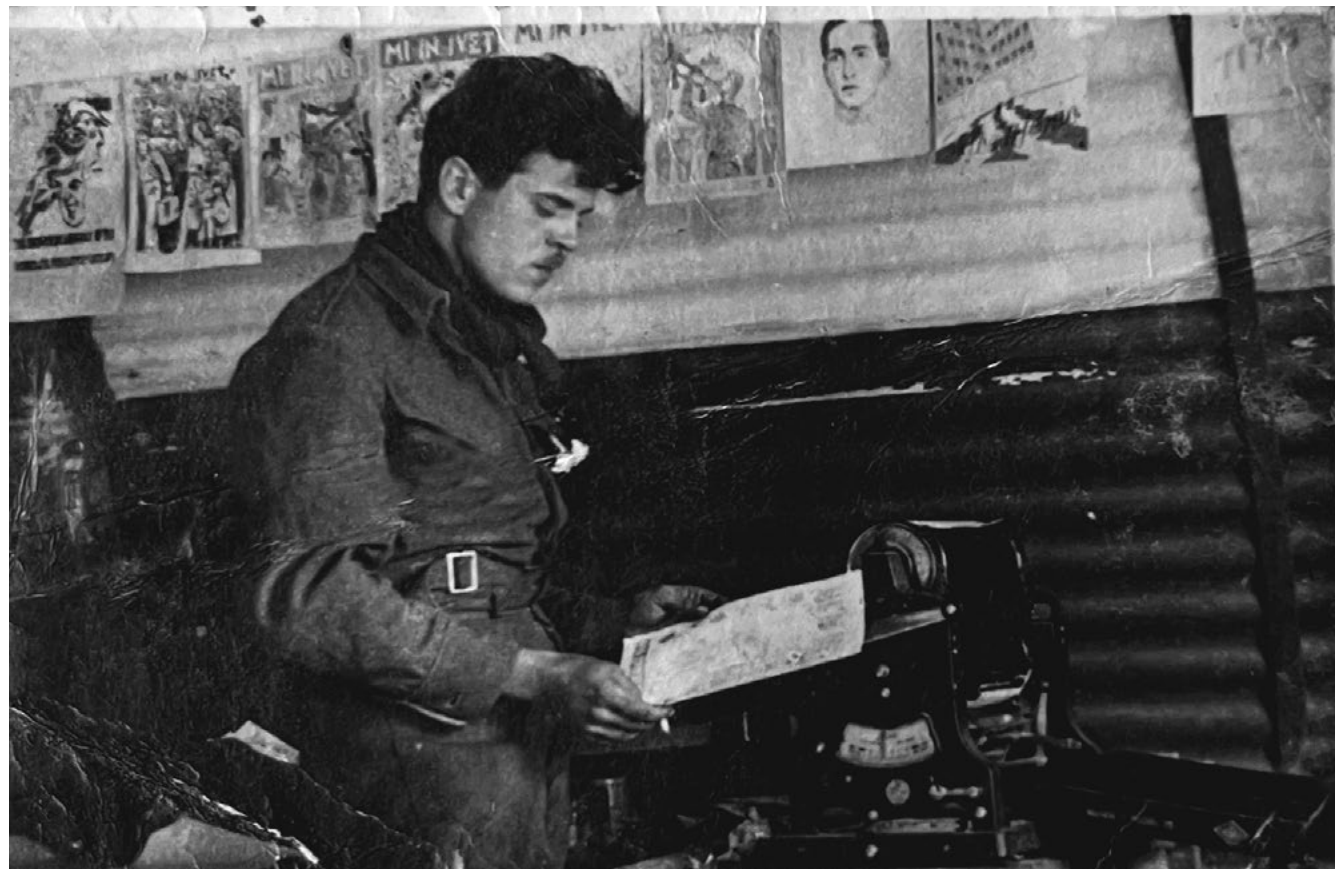
V Riminiju smo se 'izkrkali' in zopet 'vkrkali', to pot na železniške vagone. Na slepih tirih tovrne postaje v Riminiju nas je pričakovalo 40 tovornih vagonov. Po 28 so nas natrpali v enega.

Vozili so tudi mimo Montecassina, ki mu je v dnevniku posvetil posebno pozornost: »To mesto smo imeli čast videti iz daljave 400 metrov. Ko sem nastavljal daljnogled nanj, so se mi naježili lasje. Sicer sem videl mesto Cassino že v zvočnem tedniku, ko sem udobno sedel v naslonjaču unionske dvorane v Ljubljani, toda takrat nisem mislil, da ga bom videl tudi v resnici. Samostan nad mestom je bil popolnoma razdejan. Mesto samo, ki je približno tako veliko kot naše Novo mesto, ali pa še manjše, pa ni imelo niti enega zidu celega. Okolica proge in mesta je bila posejana z razbitimi letali ene in druge stranke. Gomile starih in rjavih tankov so bile neverjetno velike. Bombni kraterji so bili tako nagosto posejani, da je bil teren za

pešca neprehojen, ker je v vsakem lijaku stalo za meter do meter in pol vode. Drevje okoli je bilo tako strašno okleščeno, da ni in ne bo nikdar več ozelenelo. Lesenih križev je kar 'mrgolelo' in celo nebo je bilo tako žalostno sive barve, da nam je sapa zastajala. Da, tod so divjali najhujši boji na italijanski fronti. Montecassino je ena najzanimivejših stvari, ki sem jih videl v življenju.

»12. oktober – petek – Eboli
Trenutno nimam nobenega dela, kajti čakam na zadnji dve matrici Jugoslovanskega vestnika, ki ga bom danes prvič ciklostiliral. Danes je izšla št. 130. Vsebuje (ker je ravno obletnica) spominski članek za grčarskimi žrtvami.

»20. oktober – sobota – Eboli
S Hotimirjem sva sklenila, da odpreva čitalnico. V ta namen sva najin 'Rafal' le-tam že razobesila. Vsebuje 26 karikatur (6 mojih, 6 Hotimirovih in 14 Ludvikovih.) Tudi sliko kralja Petra sva še obesila in 6 resnic, ki se jih bo moral



Zvone Žitnik tiskar v Eboliju z naslovnici revije *Mi in svet* (Arhiv Studia slovenica, fond Zvonimirja Žitnika, mapa 1)

držati vsak čitalec. Jutri bova nanese v čitalnico Slovenskega poročevalca in Ljudske pravice ter Glas zaveznikov, da bo vse rdeče. Naj fantje berejo o Titovi Jugoslaviji, bodo vsaj videli, da nekaj v resnici smrdi in da se Kidrič in Vidmar ne napihujeta zastonj.

Pavle Borštnik o Žitnikovem delu v Eboliju

Pavle Borštnik je v že omenjeni knjigi *Moj čas* precej podrobno opisal Žitnikovo tiskarsko delo v Eboliju, saj sta sodelovala pri pripravi in tisku najrazličnejšega gradiva. Takole med drugim pravi: »Duša te tiskarne je bil primorski domobranec, sicer pa pristni Ljubljčan Zvone Žitnik, ki je bil več grafičnega poklica. Njegov oče je v Ljubljani tiskal še zadnjo slovesno izdajo Slovenca, v kateri je bil objavljen rezultat zasedanja na Taboru, potem pa obtičal doma, medtem ko je žena z dvema hčerka odšla. Zvone pa je bil pri primorskih domobranci. /.../ Za umetniško plat delovanja pa sta poskrbela Hotimir Gorazd in Tone Krois. /.../

V Tehniki smo torej tiskali vse uradne publikacije naše Slovenske armade Jugoslovanske vojske izven domovine, predvsem pa Jugoslovanski vestnik, ki ga je urejal Dušan Pleničar, in njegovo angleško verzijo *The Yugoslav Herald*, poleg tega pa še mesečno revijo Slovenske armade *Mi in svet*, ki naj bi združevala literarne talente in druge razmišljajoče ljudi. Revija *Mi in svet* sta si zamislila Zvone in Hote in izdelala prve tri številke kot rokopise z izvirnimi ilustracijami. Stvar je vžgala do tolikšne mere, da se je komanda odločila, naj bo to reprezentančna publikacija Slovenske armade, in to je tudi postala.

Dobili smo razmnoževalni stroj in ob Zvonetovi požrtvovalnosti smo kmalu pričeli tiskati revijo v barvah! To je bilo za tiste čase in za tiste razmere nekaj težko verjetnega; vendar smo sredi tiste vročine opravljali to delo z neznanskim navdušenjem, in ko je izšla prva številka, so se nam širile prsi od ponosa: štiri barve! /.../«

V Zborniku Svobodne Slovenije o razgibanem delovanju v Eboliju

V prvem *Zborniku Svobodne Slovenije*, ki je izšel v Argentini leta 1949, pa o dogajanju v taborišču v že navedenem članku takole beremo: »Življenje je bilo v taborišču precej razgibano. Poleg vaj je bilo nešteto tečajev. Imeli smo tudi pevski zbor, ki ga je vodil g. Saveli Emil. Od časa do časa je poskrbel za zabavo tudi dramski odsek, ki je uprizoril v taboriščni kinodvorani več iger, med njimi 'Trije vaški svetniki', 'Mrtvaški ples', 'Postržek' itd. Propagandni odsek je izdajal 'Jugoslovanski vestnik', humoristični stenski časopis 'Rafal', pri katerem so sodelovali pok. slikar Zvone Žitnik, Gorazd in Debeljak. Pesniki so izdajali tudi svojo revijo 'Mi in svet'. Propagandni odsek je izdal tudi nekaj pesniških zbirk. Slovenski študentje so stanovali v dijaškem internatu. Gimnazijo je obiskovalo 350 dijakov, od teh 36 Slovencev. Študentje so priredili več izletov na bližnje hribe in Pompeje. Profesorji gimnazije so vodili za ostale tudi tečaj angleščine in francoščine. Od raznih tečajev je treba omeniti kmetijski tečaj in radiotelegrafski. Športniki so gojili predvsem nogomet in lahko atletiko ter so nekajkrat tekmovali z italijanskimi ▶



Žitnikova risba za list *Rafal* (Arhiv Studia slovenica, Zbirka gradiva Slovenske ljudske stranke, škatla 65)



Debeljakovi risbi za list Rafal (Arhiv Studia slovenica, Zbirka gradiva Slovenske ljudske stranke, škatla 65)

klubi. Umrli so v Eboliju: Debeljak Ludvik, ki je bil izvrsten slikar, in Žitnik Zvone, ki je uto-nil pri kopanju.«

Zadnji Žitnikov zapis v dnevniku

V delu Žitnikovega dnevnika, ki opisuje njegovo begunsko pot, ima pisanje več časovnih vrzeli. Zadnji zapis sega v konec leta 1945.

»Eboli, 7. december – sobota.

Že dva dni ležim v logorski bolnišnici. Vrat mi je zelo otečen in me boli, vendar me nič ne zdravijo. Jutri bom dal tej norišnici slovo – sem že prosil za odpust. Zdravnik pravi, da me lahko ozdravi samo dobra hrana in dober zrak. Dobrega zraka gori v šotoru ne manjka, hrana pa ni dobra ne tu ne tam. Kaj hočem potem. Tu zabušavam v postelji, da se kar kadi, dočim imam v logoru dela čez glavo.

Zdaj smo sredi južne zime. Po vrhovih okrog nas leži sneg. Občutno je mrzlo. Zebe nas precej. Nekaterim grejejo šotore peči na nafto. Zdaj je tudi tem odklenkalo. Angleži dajo manj nafte. Razdelili so nekaj preprane angleške obleke in nove čevlje. Dobil sem 1 srajco, 1 majico ter čevlje. Baje je ostala obleka že v logorju. Hoti je že 10 dni v Lammie campu (taborišče pri Neaplju, v katerem so bili sprva bivši mobiliziranci v nemško in italijansko vojsko, op. ur.), kamor je odšel na obisk. 1. decembra sem dobil pismo od mame iz Servigliana, priložen je bil prepis očetovega pisma. – Očeta so pregnali od doma. Živi pri ge. Telatkotovi. Je precej bolan, daje ga sladkorna. Vse je zaplenjeno. Na stanovanju imamo nekega kapetana Kolarja z ženo (OZNA).

Novembra meseca smo uprizorili igro Radi Oreha. Partnerica mi je bila ga. Skalarjeva, v vlogi moje žene Katre. Dne 5. decembra smo uprizorili Miklavžev večer. Igrali smo skeč 'Miklavž v Eboliju', ki sem ga sam spisal. Miklavža sem igral jaz, Antona – par. Dimitrije, – Gabrijela – Feldin Zvone, – Mefista – Pfeifer Ciril, 1. vrag je bil Kačičev Roman, 2. vrag pa Borštnikov Božo iz hiše. Želi smo aplavze.

V roko me zebe. Komaj pišem.

Mami sem poslal Wind jakno, čeprav sem

sam brez nje. Jeleni srajco, Majdi deko in celtno. Da bi vsaj vzdržale ... Jaz bom, pa naj pride še tako zlo med nas.

S Hotimirjem izdajava, oziroma urejujeva revijo Slovenske armije 'Mi in svet', ki bo v kratkem 4. izšla.

Delati – delati! – To mi je geslo za življenje. Zvečer, ko ležem, naredim bilanco preživetega dne. Vedno ugotovim, da bi lahko še več naredil.

Lačni smo, cigaret ni, denarja pa že 7 mesecev nisem videl.«

Ludvik Debeljak iz Male Vinice

Z drobci iz življenjskih usod Ludvika Debeljaka in Zvonimirja Žitnika se srečujem že nekaj let, njuni tragični usodi predstavljata le kapljo v morju zgodb slovenskih ljudi, ki so morali maja 1945 zapustiti domovino in so pristali v anonimnem grobu v tujini, za katerega svojci v domovini pogosto niso niti vedeli. Utrinke sem v celoto zložila s pomočjo dragocenih sogovornikov z različnih koncev, ki so mi pomagali najti niti razkropljenih sledov, ki ostajajo, čeprav manj vidni, tudi po 80 letih.

Tako me je 16. oktobra 2025 pot peljala tudi v zaselek Male Vinice, kjer živi Debeljakov nečak, ki po stricu nosi ime. Ludvik Debeljak (1957) ima v obnovljeni družinski hiši, v kateri se je rodil tudi stric, uspešno podjetje, veliko dela s tujino, zato je svoboden, mi je povedal med pogovorom, med katerim sem zvedela, da je bilo v očetovi družini pet sinov. Ludvik je bil najstarejši, dva brata sta zaradi jetike umrla še kot otroka, preživela sta njegov oče Jožef in Janez, ki sta ostala v domačem kraju.

Doma so imeli skrite Črne bukve, starši niso pustili, da bi po njih listali. Stari oče je bil čevljar in je bil povezan s frančiškani iz Nove Štife, zanje je pobiral tudi bero, stara mama je bila šivilja. Ko se je začela vojna, je bilo za take, kot so bili oni, nevarno, mi je povedal. Staremu očetu so ponudili zatočišče pri frančiškanih v



Nečak Ludvika Debeljaka, ravno tako Ludvik Debeljak in Erika Jazbar

Ljubljani, z njim je šel tudi Ludvik. Bil je nadarjen fant, samouk, njegov slog risanja je bil poseben, podobe je oblikoval s črticami.

V bolnišnici v Eboliju je v zadnjem obdobju zanj skrbela italijanska gospa, ki ji je nato pustil veliko slik, ki jih je narisal v bolnišnici, je pravila stara mama. Za datum njegove smrti in kraj pokopa domači niso vedeli, vedeli so le, da je umrl v Eboliju. Iz italijanskega begunstva jim ni pisal, si ni upal. Doma se je o stricu Ludviku le poredko govorilo, za staro mamo je bilo zelo boleče, so se pa tudi bali, ker je bil pri domobrancih. Na družinski grobnici ni napisan, njegov lik pa je bil med domačimi vseskozi prisoten.

Ko je občina Sodražica ob 800. obletnici prve pisne omembe kraja leta 2020 izdala več kot 900 strani zajetno monografijo Sodraških 800, je v razdelku Znani Sodražani urednik zbornika Ludvik Mihelič štiri strani posvetil tudi risarju in ilustratorju Ludviku Debeljaku. Besedilo sloni na dokumentih, monografijah in pričevanjih, letnice in kraja smrti pa nima. ■